

Smrcz Ádám

A biopolitika episztemikus korlátai a Covid-19-pandémia tükrében

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, a járványügyi intézkedések történeti vizsgálata milyen filozófiai tanulságokkal szolgált Michel Foucault számára. A gondolatmenet során bemutatjuk azokat a hatalomgyakorlási paradigmákat, amelyek létrejöttét Foucault szerint nagyrészt járványok okozták. Ezt követően kísérletet teszünk arra, hogy a szerző által biopolitikának nevezett paradigmát kontrasztba állítsuk néhány olyan járványügyi intézkedéssel, amelyet 2020 tavaszán világszerte alkalmaztak. Állításunk szerint ezek az intézkedések nagyrészt a biopolitika fogalmával nem írhatók le ugyan, de a biopolitika gondolata ennek ellenére is hasznos eszközül szolgálhat az események értelmezésében. Továbbá mivel Foucault soha nem állította azt, hogy a biopolitikán alapuló mechanizmusok normatív értelemben kívánatosabbak volnának más hatalmi eszközöknél, a tanulmány végkövetkeztetése értelmében a biopolitika magyarázóerejének hiányosságai sem tekinthetők végzetesnek Foucault filozófiájára nézve.

Bevezetés

Közismert, hogy Michel Foucault történeti vizsgálódásainak középpontjában kitüntetett helyet foglaltak el bizonyos betegségek: a szerzőt mindenekelőtt az érdekelte, hogy egy adott jelenségről egy adott korban miként vélekedett az orvostudomány (például betegségnek tekintette-e az adott jelenséget, vagy sem), valamint hogy a szóban forgó orvostudományi álláspont miként jelentkezett a korszak jogrendjében (például ha egy betegnek minősülő személy követett el valamilyen bűncselekményt, az mentesítő vagy súlyosbító körülménynek tekintendő-e). Jóllehet a szerző mindenekelőtt a mentális zavarok történetének szentelt különös figyelmet munkái során, a járványokkal kapcsolatos meglátásai is meghatározó részét képezték a hatalomgyakorlás módozataival kapcsolatos elméletének. Az utóbbi körülményre pedig a Covid-19-pandémia ismételten ráirányította a figyelmet,¹ mivel kérdésessé vált, hogy a foucault-i biohatalom (*biopuissance*) vagy biopolitika (*biopolitique*) fogalmaival maradéktalanul leírhatók-e mindazon járványügyi intézkedések, amelyeknek a 2020-as pandémia első hulláma során világszerte szemtanúi lehettünk.

A kérdés már csak azért sem elhanyagolható, mert annak politikatudományi vetületén kívül felfedezhető egy olyan aspektusa is, amely a foucault-i filozófia

¹ Matthew G. Hannah – Jan Simon Hutta – Christoph Schemann: Thinking through Covid-19 responses with Foucault – An initial overview. *Antidope Online*, 2020. május 5.; Philipp Sarasin: Understanding the coronavirus pandemic with Foucault? *Foucaultblog*, 2020. március 31.

egészet érinti. Foucault ugyanis a hatalomgyakorlás terén végbemenő *episztémé*² vagy *paradigmaváltások* (egyik) fontos okának a járványügyi intézkedések terén végbemenő paradigmaváltásokat tekintette. A szerző három olyan járványügyi paradigmaváltást azonosított a történelem során, amelyeknek a politikai hatalomgyakorlás terén is paradigmaváltó hatást tulajdonított: (1) az első a fertőzött személyeknek a közösségből való kizárása (*exclusion*) volt, amely a középkor során és kiváltképp leprások esetében számított bevett gyakorlatnak; a második (2) a fertőzött személyek helyhez kötése (*inclusion*),³ amelynek kapcsán a 16–17. századi pestiseselek példáját említi; végezetül pedig a 18. században alkalmazott himlőellenes védőoltások esetében vélte felfedezni azt a (3) hatalomgyakorlási mechanizmust, amelyet biohatalomnak vagy biopolitikának nevezett el. A biopolitika gyakorlása során – véli Foucault – a döntéshozók immáron nem arra törekedtek, hogy egy adott társadalomból teljességgel eltávolítsanak egy adott betegséget, hanem hogy képessé tegyék az adott társadalmat – vagy legalábbis annak nagyobbik részét – arra, hogy a továbbra is jelen lévő betegséggel együtt éljen. Ehhez azonban az adott közösség életének aprólékos, számszerűsített ismeretén kívül (születési, halálozási, megbetegedési adatok stb.) megfelelő technológiai színvonalra (fejlett higiéniai környezetre, védőoltásokra stb.) volt szükség.⁴

A fenti járványügyi paradigmák változásai pedig – mint említettük – a jogrend és a hatalomgyakorlás terén is változásokat idéztek elő. Foucault a (1) kizáráson alapuló társadalomszervezést – amelynek keretein belül egyszerűen megszüntették a normaszegőktől vagy fertőzöttektől – ezért a *törvénykezés korának* nevezte; (2) a helyhez kötésen alapuló – amelynek során egy bonyolult bizonyítási és igazságszolgáltatási mechanizmus volt hivatott dönteni arról, hogy a város vagy állam által külön erre a célra létesített helyeken vagy intézményben milyen természetű és milyen mértékű elkülönítést kell alkalmazni egy adott normaszegő vagy fertőzött személy esetében – a *büntetésvégrehajtás korának* hívta; (3) a biopolitikán alapuló pedig – amelynek lényege annak megállapítása volt, hogy egy adott térségben milyen valószínűséggel történik majd normaszegés vagy fertőzés – a *biztonság korának* nevezte a szerző.⁵

² Az episztémét Foucault közismerten a tudás azon változatának tekinti, amelyet egy adott korszak tudományos belátásainak együttese hoz létre, és amely a hatalomgyakorlás mechanizmusai (politikai döntéshozás, bírósági ítéletek stb.) átszűrődve a mindennapi élet vezérlő elvévé válik. Tanulmányom során az episztémét és az általa létrehozott (járványügyi, hatalomgyakorlási) paradigmákat úgy kezelem, mint amelyek alá-fölé rendeltségi viszonyban állnak egymással.

³ Az „inclusion” szó elsődleges jelentése „bezárás”, amit azonban a magyar nyelvű Foucault-irodalom jobban szeret a „helyhez kötés” szófordulattal visszaadni. Vö. Michel Foucault: *A rendellenesek – Előadások a Collège de France-ban (1974–1975)*. Budapest, L'Harmattan, 1999a. Tanulmányomban ezért én is ezt a megoldást követem.

⁴ Michel Foucault: *Sécurité, territoire, population – Cours au Collège de France, 1977–78*. Paris, Gallimard, 2004. 1–50.

⁵ Uo.

Túl azonban azon – a politikatudományi szempontból – közel sem elhanyagolható kérdésen, miszerint korunk intézményrendszere vagy technológiai fejlettségi szintje mennyire képes garantálni társadalmaink biztonságát, a biopolitika fogalmát érdemes Foucault filozófiadefiníciója szempontjából is kritika tárgyává tennünk: a szerző szerint ugyanis a filozófia lényege „meglévő ismereteink legitimációja helyett abban áll inkább, hogy megértsük, hogyan és milyen mértékben lehetséges másképpen gondolkodnunk”,⁶ és alighanem ez a gondolat húzódik meg Foucault teljes, a tudományos attitűdök és társadalmi intézmények történetét vizsgáló archeológiai módszere mögött. Mivel pedig az archeológiai módszer egyszerre kíván rávilágítani történelmi adottságokra, valamint arra, hogy ezek az adottságok egy-egy adott kor tudományos sztenderdjeinek termékei csupán, ennél fogva a filozófiának – ahelyett, hogy legitimálná őket – inkább az a feladata, hogy kritika tárgyává tegye.

A tanulmány gondolatmenete a következő nyomvonalon halad: elsőként azokat a járványügyi paradigmákat, paradigmaváltozásokat mutatjuk be, amelyeket Foucault a régebbi korok vizsgálata során azonosított. Ezeknél alaposabb figyelmet szentelünk a szerző biohatalom vagy biopolitika fogalmainak, ezek volnának ugyanis azok, amelyeken napjaink hatalomgyakorlási technikái is nyugszanak Foucault szerint. Ezt követően teszünk kísérletet arra, hogy a biohatalom vagy biopolitika normatív kívánalmait kontrasztba állítsuk olyan járványügyi intézkedésekkel, amelyeket a Covid-19-pandémia során széles körben alkalmaztak a különböző kormányok. Állításunk szerint ugyanis a világszerte tapasztalható intézkedések nem illeszkednek sűrűlődsmentesen a foucault-i paradigmába: mindez nem azt jelenti, hogy a biohatalom vagy biopolitika fogalmai semmilyen magyarázó erővel ne rendelkeznének a közelmúlt történéseinek tükrében; sokkal inkább arra kívánunk rávilágítani, hogy a Covid-ellenes intézkedések számbavétele során szerencsésebb Foucault mindhárom paradigmáját szem előtt tartanunk. Végezetül pedig arra keressük a választ, hogy mihez kezdetünk a biohatalom és biopolitika fogalmaival Foucault saját filozófiadefiníciójának tükrében.

Foucault járványügyi paradigmái

A korábbi paradigmák: a kizárás és a helyhez kötés

Már a fenti rövid áttekintésből is jól látható, hogy a járványoknak és a velük szemben foganatosított intézkedéseknek komoly szerepük van Foucault egész politikafilozófiáját illetően. Amennyiben azonban a Covid-19-pandémia tükrében vizsgáljuk a nézeteit, egy pontosítást mindenképpen fontos leszögezünk: a szerző sehol nem beszél világjárványokról (pandémiákról), hanem kizárólag lokális járványok (epidémiák) foglalkoztatják. Mindez azért is különösnek hathat, mivel járványtörténeti megfigyeléseit elsődlegesen annak

⁶ Michel Foucault: *Dits et écrits IV. – 1980–1988*. Paris, Gallimard, 1994. 543.

a Jean Antoine François Ozanamnak a kutatási eredményeire alapozza, aki – a Foucault által is hivatkozott főművében – külön témaként tárgyalja a világjárványokat.⁷

Foucault pandémiák iránti közönyének oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a szerzőt elsődlegesen azok a diskurzusok foglalkoztatták, amelyekben *egy-egy meghatározott politikai közösség* életét és boldogulását garantálni hivatott szabályszerűségek fejeződtek ki implicit vagy explicit módon a történelem során. Közismert ugyanis, hogy Foucault-t nem kizárólag teoretikus okfejtések (például orvosi vagy jogi traktátusok) érdekelték, hanem még az előbbieknél is nagyobb hangsúlyt fektetett olyan dokumentumok vizsgálatára, amelyekben az egy-egy szűkebb közösség mindennapi életét szabályozni hivatott *gyakorlatok* érthetők tetten (például konkrét esetekről szóló orvosi szakvélemények vagy törvényszéki iratok stb.).

A járványügyi intézkedések kérdése először ama előadások során bukkan fel Foucault-nál, amelyeket az 1974–1975-ös szemeszter során tartott a *Collège de France*-ban,⁸ valamint ezeknek a tanulságait láthatjuk az 1975-ben megjelent *Felügyelet és büntetés – a börtön története* című munkájában is. Fontos azonban leszögeznünk, hogy a korábban említett három járványkezelési paradigma közül (*kizárás, helyhez kötés, biztonság*) a szerző ekkor még csak az első kettőről tesz említést, mivel úgy vélte, a helyhez kötés kora újkori gyakorlatával leírhatók a napjainkban is tapasztalható hatalomgyakorlási technikák. Ezt az álláspontját csak röviddel később, az 1977–1978 során tartott előadássorozatában vizsgálta felül:⁹ az elmozdulás oka egyrészt abban keresendő, hogy – miként kritikusai is felhívták rá a figyelmét¹⁰ – a *Felügyelet és büntetés*-ben vázolt panoptikus hatalomgyakorlás nem tette volna lehetővé az egyéni szabadságjogoknak az újkor során tapasztalt megvalósulását; másrészt pedig immáron Foucault rendelkezésére álltak a *biotalom* és *biopolitika* fogalmai,¹¹ amelyek révén a szerző képes lehetett azonosítani a *biztonság korának* sajátosságait.

Nézzük azonban sorra a fent említett paradigmákat! Az első kapcsán a középkori leprások esetét említi Foucault, akiket, miután fertőzőségük beigazolódott, a városhatárokon kívülre száműzték, egy számukra elkülönített területre:

„Vegyük például a középkori leprások közösségből való kizárásának [exclusion] példáját egészen a középkor végéig. Ez a kizárás – jóllehet voltak más aspektusai is – lényegében törvényeknek és a rítusokban megnyilvánuló vallási előírásoknak még bírói / törvényi kombinációja révén ment végbe, ez pedig minden esetben két részre osztotta [a közösség azon tagjait], akik leprások, és akik nem.”¹²

⁷ Jean Antoine François Ozanam: *Histoire médicale générale et particulière des maladies épidémiques contagieuses et épizootiques IV*. Paris, [k. n.], 1835. 80–95.

⁸ Foucault (1999a): i. m.

⁹ Foucault (2004): i. m. 48–50.

¹⁰ David Garland: Foucault's discipline and punish – An exposition and critique. *American Bar Foundation Research Journal*, 11. (1980), 4. 847–880.

¹¹ Először a szexualitás történetéről első, 1976-ban írt kötetében használta őket. Vö. Michel Foucault: *A szexualitás története I*. Budapest, Atlantisz, 1999b. 143–144.

¹² Foucault (2004): i. m. 11.

A leprásokkal szemben alkalmazott politikai hatalom célja tehát az volt Foucault szerint, hogy az embereket két csoportra ossza: egészségesekre és fertőzöttekre. Amíg az egészségesek tovább élhették megszokott életüket, a fertőzöttek a társadalom szemében valósággal halottnak minősültek: a leprások eltávolításának létezett egy sajátos ceremóniája is, amelynek során a fertőzött személyeknek – a városból való eltávolításuk előtt még – a „Ments meg engem, Uram” (*Libera me*) kezdetű gyászenek dallamára kellett a templomba vonulniuk, és részt venniük saját jelképes temetésükön.¹³

Bár a leprásokkal szemben alkalmazott bánásmód nagyrészt háttérbe szorult a 16–17. század fordulójára, Foucault maga is úgy véli, hogy mégsem tűnt el teljesen, hanem a későbbiekben is előszeretettel alkalmazták például koldusokkal vagy csavargókkal szemben.¹⁴ A járványokkal (ezúttal főképp a pestissel) szemben alkalmazott domináns paradigma azonban a helyhez kötés lett, melynek lényege az volt, hogy a fertőzötteket egy jól körülhatárolt helyen különítsék el társaiktól, és szigorúan meghatározott szabályok betartására kényszerítsék őket:

„[S]zeretném felidézni, hogyan történt egy város karantén alá helyezése, amikor a pestis felütötte a fejét. Természetesen körbekerítettek egy bizonyos területet, amely a helyhez kötésre alkalmassá vált: egy város területét vagy egy városét a külvárosaival együtt, majd ezt zárt területnek nyilvánították. Azonban a pestissel kapcsolatos gyakorlat egészen eltért a leprával kapcsolatos gyakorlattól, minthogy ez nem az a bizonytalan körvonalú terület volt, ahová azt a népességet taszították ki, amelytől meg akartak tisztulni. Ez a terület alapos és részletes elemzés tárgya lett, aprólékos körbezáró-elosztó ellenőrzés tárgya.”¹⁵

„A 17. század végén a következő intézkedéseket kellett foganatosítani, ha pestis tört ki egy városban. Először is szigorú, térbeli hálóbba fogtak mindent: a várost és a »vidéket« természetesen lezárták, tilos volt elhagyni a várost, elpusztították a kóbor állatokat, a várost kerületekre osztották fel, ahol intendánst ruháztak fel hatalommal. Minden utcát egy szindikusz alá rendelték, aki felügyeletet gyakorol; halálbüntetéssel lakol, ha elhagyja az utcát. Kijelölnek egy napot és mindenkinek megparancsolják, hogy zárkózzék be a házába: halál sújtja azt, aki kijön [...]. Mindegyik családnak magát kell ellátnia étellel [...]. Ha mindenképpen ki kell menni a házból, egyenként mennek ki, kikerülve minden találkozást.”¹⁶

Foucault tehát azért tekintette a helyhez kötés bevezetését paradigmaváltó fordulatlannak, mert innentől fogva a betegeket – ahelyett, hogy a sorsukra hagyták volna őket – felügyelet alá helyezték (ahogy azt a lakáshagyás szabályozásának megjelenése vagy az ellenőrök kötelező beengedése is mutatja), a normaszegőket pedig meghatározott büntetéssel sújtották. A leprásokkal és a pestiseseikkel szemben foganatosított intézkedések közötti különbség ennél fogva két ponton ragadható meg: míg a kizárás alkalmazása során a hatalom gyakorlói egyaránt közömbösek voltak a fertőzött személyek sorsa, valamint a számukra kijelölt terület iránt, a paradigmaváltást követően érezhetően felértékelődött az információgyűjtés jelentősége mind a fertőzöttek életével, mind pedig a lakhelyükkel kapcsolatban.

¹³ Foucault (1999a): i. m. 55.

¹⁴ Uo. 56.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés – a börtön története*. Budapest, Gondolat, 1990. 118.

A jelenlegi paradigma: biopolitika

Foucault azonban – mint már említettük – az 1977–1978-as előadásai idején immár maga is úgy vélte, hogy a helyhez kötés fentebb vázolt paradigmája nem képes megfelelőképpen leírni a legújabb kori hatalomgyakorlási mechanizmusokat. Ehelyett úgy gondolta, hogy azok a preventív célú védőoltások, amelyek a 18. század eleji himlőjárvány idején terjedtek el Európa-szerte, egy újabb átfogó szemléletváltást eredményeztek mind a járványkezelések, mind pedig a politikai hatalomgyakorlás terén. Az újonnan létrejött paradigmát a *biztonság korának* nevezte, amelynek értelmében a politikai hatalom elsődleges feladata immár nem a társadalomnak a fertőzöttektől való megtisztítása volt, hanem azonosításuk, számszerűsítésük és a való együttélés biztosítása. A *biztonság korának* legfontosabb ismertetőjegyét két fogalommal írta le Foucault: a *biohatalom* és a *biopolitika* szavakkal, amelyeket még 1976-ban alkotott meg.¹⁷

„[A biopolitika] a 18. század közepe táján alakult ki; ez a pólus már arra a testre összpontosít, amelyet keresztül-kasul áthat az eleven anyag mechanikája, és amely a biológiai folyamatok színtere: vagyis a népszépszaporulatra, a születési és halálozási arányra, az egészségre, az élettartamra, illetve mindazokra a körülményekre, amelyek közrejátszanak e tényezők alakulásában. A hatalom tehát mindinkább számításba veszi ezeket a jelenségeket, megpróbálja alakítani, szabályozni, ellenőrizni őket. [...] A halál feletti régi hatalmat, amely szinte jelképe az uralkodói hatalomnak, gondosan elfedi a körülmények gondoskodás a testekről és az életről. Nem hiába indulnak olyan gyorsan fejlődésnek a klasszikus korban a legkülönbözőbb intézmények – iskolák, kollégiumok, laktanyák, műhelyek; ekkor bukkannak fel a politikai gyakorlatban, illetve a gazdasági megfigyelők látóterében a születési arányszám, az életkor, a közegészségügy, a lakásviszonyok és az elvándorlás problémái, valóságos robbanással van tehát dolgunk, a testek behódolását, illetve a népesség ellenőrzését szolgáló technikák szinte robbanásszerű megjelenésével. Így kezdődik a »biohatalom« korszaka.¹⁸

A *biopolitikán* alapuló hatalomgyakorlás abból a szempontból különbözött a *helyhez kötés* korábbi gyakorlatától, hogy míg korábban a szuverén hatalom legfőbb ismertetőjegye az élet és halál feletti döntés joga volt, a *biohatalom* térnyerésével a tényleges irányítás olyan *szakértők* kezébe került, akik szaktudásuk révén képesek voltak tudományos igénnyel azonosítani különféle betegségeket, gócpontokat, amelyek orvoslására pedig szintén ők tettek javaslatot. A külsődleges erőszakon alapuló hatalomgyakorlás helyét tehát átvette egy sokkal kevésbé látható erőszak-mechanizmus, amelynek szabályszerűségeit Foucault leginkább orvosi vagy törvényszéki iratokból vélte kiolvashatónak, mivel egy-egy rendelkezés vagy ítélet természetét egyre inkább az ezekben fellelhető szakértői vélemények határozták meg. A szemléletváltás okát abban látja Foucault, hogy a 18. századtól kezdve a nyugati társadalmak egyre inkább „számításba vették azt az alapvető biológiai tény, hogy az emberi lét nem más, mint

¹⁷ Foucault maga a *Sécurité, territoire, population – Cours au Collège de France, 1977–1978* címen kiadott előadásai során a fogalom megalkotását Jean-Baptiste Moheau-nak tulajdonítja.

¹⁸ Foucault (1999b): i. m. 143–144.

az emberi nem léte” (*l'être humain constitue une espèce humaine*),¹⁹ a felismerés pedig a – már említett – védőoltások sikerességének volt köszönhető szerinte.

„A harmadik példa [...] a himlővel, vagy oltással kapcsolatos gyakorlatok a 18. századtól kezdődően. A probléma itt másképp jelentkezik, mivel [itt a közösséget] nem felügyelet alá helyezik – jöllehet, a felügyeletet is segítségül hívhatják –, hanem az alapvető probléma az lesz, hogy tudjuk, hány ember kapta el a himlőt, mennyi idősen, milyen hatást váltott ez ki belőlük, milyen volt a halálozási arány, milyen sebeket vagy szövődményeket eredményezett, milyenek az oltás veszélyei, mi a valószínűsége annak, hogy az oltás ellenére belehal valaki a himlőbe, milyenek a népesség egészére nézve a statisztikai adatok, röviden tehát ez egy olyan probléma, ami nem a leprások esetében tapasztalt kizárás vagy a pestiseselek esetében látott karantén, hanem a járványok problémája, és azoké az orvosi hadjáratoké, melyek fel igyekeznek tartóztatni a helyi vagy szétterjedt járványokat.”²⁰

Alkalmas-e a biopolitika fogalma a napjainkban tapasztalt jelenségek leírására?

A három foucault-i episztémé áttekintését követően immáron rátérhetünk arra a kérdésre, hogy alkalmas-e a *biopolitika* paradigmája a napjainkban tapasztalt jelenségek leírására. Láthattuk ugyanis, hogy a *biopatalom* vagy *biopolitika* térnyerése azt jelentette Foucault számára, hogy az abszolút uralkodók háttérbe szorulásával egyre nagyobb szerepet kap a különböző *szakértők* véleménye a döntéshozatal és végső soron a hatalomgyakorlás terén. Ahogy azonban a Covid-19-pandémia kitörését követően többen is felfigyeltek rá, a 2020-ban világszerte foganatosított járványügyi intézkedések jelentős része nem értelmezhető a foucault-i *biopatalom* vagy *biopolitika* fogalmain keresztül.²¹ A politikai hatalomnak az élet „alakítására, szabályozására és ellenőrzésére” irányuló szándéka ugyanis mintha abban merült volna ki, hogy a járvány potenciális terjesztőit a négy fal közé zárja (*inclusion*),²² ekképpen pedig a *biztonság korában* tapasztalható hatalomgyakorlási módozat nem, vagy nem eléggé különül el a megelőző korok gyakorlataitól.

A probléma háttérben nyilvánvalóan az a körülmény áll, hogy az életet „alakítani, szabályozni és ellenőrizni” hivatott szakértők nem rendelkeznek megfelelő szakértelemmel ahhoz, hogy véleményeikkel a társadalmak – legalább nagy részének – biztonságát garantálni tudják. Efféle episztemikus korlátok eredményezik azt, hogy a hatóságok világszerte legfeljebb beazonosítani képesek a Covid-19-járvány gócpontjait, a terjedését azonban csak komoly nehézségek árán tudják lassítani, és ezt is csak olyan eszközökkel, melyek a kizárás vagy a helyhez kötés foucault-i paradigmáit juttatják eszünkbe. A Foucault és a Covid-járvány kapcsolatával foglalkozó – egyelőre csekély számú – szakirodalomban ennél fogva egyetértés mutatkozik afelől, hogy az eddig tapasztalt járványügyi intézkedések különböző foucault-i paradigmáknak feleltethetők meg: míg a kötelező távolságtartás (*social distancing*) előírása többé-kevésbé valóban megfelel a biopolitika gyakorlatainak,

¹⁹ Foucault (2004): i. m. 3.

²⁰ Foucault (2004): i. m. 12.

²¹ Hannah-Hutta-Schemann (2020): i. m.; Sarasin (2020): i. m.

²² Uo.

az államhatárok lezárása, a hatósági karanténok bevezetése vagy az időszűrés kijárási korlátozások sokkal inkább a 16–17. századi pestisesek helyhez kötésével mutat rokonságot, az arról szóló diskurzus pedig, hogy a gazdaság érdekeit esetleg fontosabbnak kell tekintenünk egyes emberek egészségénél és életénél (*save the economy or save lives*) a középkori pestisesekekkel szembeni lemondó bánásmódot idézheti az emlékezetünkbe.²³

Aligha volna tehát lehetséges a fenti jelenségeket kizárólag a *biobatalom* vagy *biopolitika* prizmáin keresztül értelmeznünk, pusztán ettől azonban nem (feltétlenül) kell a foucault-i paradigmát idejétműltnak nyilvánítanunk. A szerző ugyanis maga is több helyen rámutatott arra, hogy a különböző hatalomgyakorlási módzatok olykor szimultán is gyakorlatban lehetnek: ezt láthattuk korábban a koldusok vagy csavargók 16–17. századi példáján, akiket a korábbi leprások módjára zártak ki a társadalomból,²⁴ de ugyancsak a *kizárás* gondolatának továbbélését véli felfedezni Foucault a franciaországi dologházak és egyéb internáló intézmények kialakítása mögött 1646 után.²⁵

A foucault-i archeológia: történelem és filozófia között

Mindenképpen nyugtalanító körülmény azonban, hogy a Covid-19-pandémia első hulláma során szinte több – a fentiekhez hasonló kivételt – tapasztalhattunk a járványügyi intézkedések terén, mint amennyi szabályszerűség a foucault-i paradigma lencsén keresztül felfedezhető volt. Érdemes azonban felidéznünk Mark Kelly azon megállapítását, miszerint Foucault soha nem alkotott normatív értelemben vett politikafilozófiát,²⁶ amelynél fogva azt sem állíthatjuk, hogy a *biobatalom* vagy *biopolitika* módszerein nyugvó hatalomgyakorlást kívánatosabbnak tartotta volna bármelyik megelőző – vagy lehetséges – kormányzati formánál. A szerző ugyanis csak tényként rögzítette az egyes paradigmaváltásokat, és ha a Covid-19-pandémia esetleg ugyanolyan paradigmaváltó hatásúnak bizonyul is, mint korábban a pestis vagy a himlő, az még nem (feltétlenül) jár majd végzetes következményekkel Foucault egész filozófiája szempontjából.

Az utóbbi ugyanis az úgynevezett archeológiai módszeren nyugszik – amelynek teoretikus körvonalait jöllehet csak az 1969-es *A tudás archeológiájában* fejtette ki, valójában már a legkorábbi munkáitól kezdve alkalmazta –, fókuszpontjában pedig két eltérő szempontrendszer található: a témáihoz egyrészt történészként viszonyult, ekképpen pedig – miként azt a járványok kapcsán is láthattuk – tényeket rögzített. Másrésztől azonban arra is rá kívánt világítani, hogy a szóban forgó tények nem mások, mint egy-egy korszak tudományos sztenderdjeinek termékei, amelynél fogva

²³ Hannah–Hutta–Schemann (2020): i. m.; Sarasin (2020): i. m.

²⁴ Foucault (1999a): i. m. 56.

²⁵ Michel Foucault: *A modernség politikai-filozófiai problémái*. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet, 1999c. 5.

²⁶ Mark G. E. Kelly: *The political philosophy of Michel Foucault*. New York, Routledge, 2008. 7–31.

a filozófia dolga az, hogy ezeket kritika tárgyává tegye. Ahogy a *Sécurité, territoire, population* címen publikált 1977–1978-as előadásában fogalmazott, a filozófia nem más, mint az „igazság politikája”, amely alatt alighanem azt kell értenünk, hogy az igazság sohasem légüres térben, hanem mindig egy meghatározott hatalmi kontextusban hangzik el, amelynél fogva az igazság értelmezése során figyelembe kell vennünk az őt létrehozó – vagy legalábbis kondicionáló – hatalmi struktúrákat is.

„A hatalmi mechanizmusok megnyilvánulhatnak a történelemben, mint például a gazdasági átalakulások során. Mindenekelőtt azonban [...], amivel én foglalkozom, az nem történettudomány, nem szociológia sem pedig közgazdaságtan. Hanem így vagy úgy, és egyszerű, tényszerű okoknál fogva a filozófiával kapcsolatos, másképpen szólva, az *igazság politikájával*, mivel a »filozófia« szónak nem nagyon látom más értelmét.”²⁷ (Kiemelés: S. A.)

Foucault tehát – saját bevallása szerint – csupán látszólag jár el történészként, amikor múltbéli eseményekről beszél; a valódi szándéka az, hogy filozófiai tevékenységet műveljen, ami pedig nem más szerinte, mint az igazságnak a mindenkor hatalmi kontextusával együttes megragadása. Mindez a szándék könnyen tetten érhető abból is, ahogyan Foucault a normaszegőkről vagy fertőző betegekről alkotott igazságokat kezeli. A posztumusz megjelent *Dits et écrits* című gyűjteményben ugyanakkor már elkülöníteni látszik a pusztán filozófiát a *filozófiai tevékenységtől*. Ez alatt egy olyan kritikai eljárást ért, amely azt hivatott feltárni, hogy miképpen gondolkozhatunk bizonyos dolgokról másképp, mint ahogy tesszük, vagyis hogy a gondolkodásunk miképpen és milyen mértékben függetlenítheti magát az őt kondicionáló hatalmi struktúráktól.

„Micsoda tehát napjainkban a filozófia – ami alatt a filozófiai tevékenységet (*l'activité philosophique*) értem – ha nem a gondolkodásnak a saját magán végzett kritikai művelete? És mi van, ha ennek lényege a meglévő ismereteink legitimációja helyett abban áll inkább, hogy megértsük, hogyan és milyen mértékben lehetséges másképpen gondolkodnunk? A filozófiai diskurzusban mindig van valami neveltséges, mivel látszólag folyton szabályokat akar előírni mások számára, megmondani nekik, miben van igazuk, hogy hogyan jöhetnek rá az igazságra, vagy amikor nehezebbre esik naivan affirmálni bizonyos dolgokat; ám a diskurzusnak jogában áll felderíteni, hogy a saját gondolkodásában mi az, amit számára idegen dolgok begyakorlásával meg tud változtatni.”²⁸

Az alábbi szövegrészből azt érdemes mindenekelőtt észrevennünk, hogy a mindent átszövő hatalmi struktúrák Foucault szerint sem képesek *maradéktalanul* determinálni a gondolkodásunkat (máskülönben eleve kudarcra ítélt próbálkozás volna azt elgondolnunk, hogy hogyan gondolkozhatnánk másként). A *filozófiai tevékenység*, melynek során az utóbbi kérdést tesszük fel magunknak, ugyanakkor nyilvánvalóan előfeltételezi a *filozófia* korábban említett fogalmát, vagyis a hatalmi struktúrák történész módjára való feltárása Foucault szerint is szükséges feltételét képezi annak, hogy a gondolkodásunkat megszabadítsuk ugyanezen hatalmi struktúrák befolyásától. De a *filozófiai tevékenység* számára egyformán kedvező feltételeket nyújthatnak

²⁷ Foucault (2004): i. m.

²⁸ Foucault (1994): i. m. 543.

akár újabb paradigmaváltások is, amikor is az újonnan létrejövő „más hatalomhoz” immár „más tudás” társul.²⁹

Összegzés

Gondolatmenetünk során először Foucault járványügyi – (1) kizárás, (2) helyhez kötés, (3) biopolitika – és a hatalomgyakorlási paradigmáit – (1) törvénykezés kora, (2) büntetés-végrehajtás kora, (3) biztonság kora – vettük számításba annak érdekében, hogy összehasonlíthassuk mindezeket a Covid-19-pandémia első hulláma során tapasztalt járványügyi intézkedésekkel. Mindezen összehasonlítás révén – a rendelkezésre álló szakirodalommal egybehangzóan – arra kívántunk rávilágítani, hogy kizárólag a biohatalom vagy biopolitika paradigmája felől nézve nem, vagy csak kismértékben értelmezhetők a 2020 tavaszán világszerte fogantatott járványügyi intézkedések; a korábbi korszakok Foucault által felelevenített gyakorlatainak együttes figyelembevételével azonban a szóban forgó intézkedések jelentős része könnyedén értelmet nyer. Mindezek ellenére amellet kívántunk érvelni, hogy a biohatalom vagy biopolitika paradigmája továbbra is képes a 2020-as jelenségek számára hasznos értelmezési keretet nyújtani, de ha az utóbbi állítás tévesnek is bizonyulna, az a körülmény sem volna végzetes Foucault filozófiai programjának egészére nézve.

Felhasznált irodalom

- Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés – a börtön története*. Budapest, Gondolat, 1990.
- Foucault, Michel: *Dits et écrits IV. – 1980–1988*. Paris, Gallimard, 1994.
- Foucault, Michel: *A rendellenesek – Előadások a Collège de France-ban (1974–1975)*. Budapest, L'Harmattan, 1999a.
- Foucault, Michel: *A szexualitás története I*. Budapest, Atlantisz, 1999b.
- Foucault, Michel: *A modernség politikai-filozófiai problémái*. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet, 1999c.
- Foucault, Michel: *Sécurité, territoire, population – Cours au Collège de France, 1977–78*. Paris, Gallimard, 2004.
- Garland, David: Foucault's discipline and punish – An exposition and critique. *American Bar Foundation Research Journal*, 11. (1980), 4. 847–880. Online: <https://www.jstor.org/stable/828299>
- Hannah, Matthew G. – Jan Simon Hutta – Christoph Schemann: Thinking through Covid-19 responses with Foucault – An initial overview. *Antidote Online*, 2020. május 5. Online: <https://bit.ly/2OG5ym8>
- Kelly, Mark G. E.: *The political philosophy of Michel Foucault*. New York, Routledge, 2008.
- Ozanam, Jean Antoine François: *Histoire médicale générale et particulière des maladies épidémiques contagieuses et épizootiques IV*. Paris, [k. n.], 1835.
- Sarasin, Philipp: Understanding the coronavirus pandemic with Foucault? *Foucaultblog*, 2020. március 31. Elérhető: <https://www.fsw.uzh.ch/foucaultblog/essays/254/understanding-corona-with-foucault>

²⁹ Foucault (1990): i. m. 135.